

Teresa Windyka

Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju

Dział Historii Papiernictwa

Rocznik Muzeum Papiernictwa

2009, t. III

ISSN 1897-7685

ZBIORY MUZEUM PAPIERNICTWA W DUSZNIKACH ZDROJU

Historia powstania i charakter zbiorów

Podstawę zbiorów otwartego w 1968 r. Muzeum tworzyły obiekty pozyskiwane sukcesywnie od 1965 r. od instytucji i zakładów papierniczych, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Dusznikach-Zdroju [dalej: PMRN] oraz osób prywatnych. Wśród przekazów PMRN znalazły się cenne archiwalia: księgi rachunkowe pobliskich parafii katolickich, spisane w XIX w. przeważnie na ręcznie czerpanym papierze dusznickim, luźne arkusze papierów ręcznie czerpanych z filigranami dusznickimi i śląskimi z XVII–XXI w., ale również dziewiętnastowieczne papiernicze formy czerpalne z sitami żeberkowymi i welinowymi. Najcenniejszym przekazem PMRN w latach 1965–1970 były niewątpliwie unikatowe portrety dawnych właścicieli dusznickiej papierni: Samuela Kretschmera, Wilhelma Kretschmera, Antona Benedikta Hellera, jego małżonki Anny Franciski Heller (przekaz z 1970 r.) i Josepha Ossendorfa (przekaz z 1965 r.). Portrety z końca XVII i XVIII w., wykonane techniką olejną, są dziełem anonimowych, zapewne lokalnych twórców. Wyjątek stanowi wizerunek Anny Franciski Heller, przypisywany Casparowi Rothsmannowi, malarzowi czynnemu na Śląsku w drugiej połowie XVIII w.¹ Dziewiętnastowieczne domniemane portrety Marii i Josepha Wiehrów trafiły do zbiorów muzealnych w 1968 r. jako dar od prywatnej osoby.

Zgromadzone muzealia podzielono na historyczne, artystyczne i techniczne. Ta podstawowa klasyfikacja

Portret Josepha Ossendorffa (1733–1779)

¹ B. Patzak, *Ebersdorf in der Grafschaft Glatz*, Guda Obend 1933, Bd. 23, s. 45.

zbiorów utrzymana jest do chwili obecnej, a ich dokumentacją, opracowaniem naukowym i upowszechnianiem zajmują się poszczególne działy merytoryczne muzeum:

– Dział Historii Papiernictwa, dokumentujący rękodzielniczy etap produkcji papieru,

– Dział Papiernictwa Współczesnego, obejmujący historię przemysłu papierniczego od zapoczątkowania maszynowej produkcji papieru (1798 r.) po dzień dzisiejszy,

– Dział Historii Dusznik-Zdroju, dokumentujący kulturowe dziedzictwo miasta i uzdrowiska, utworzony w 1999 r. na mocy porozumienia między Muzeum Papiernictwa a Zarządem Miasta Duszniki-Zdrój jako załączek przyszłego Muzeum Miejskiego.

W Muzeum funkcjonuje także Biblioteka Naukowa, która gromadzi, zgodnie z jego profilem naukowym, publikacje z zakresu historii papiernictwa światowego, europejskiego i polskiego.

Zbiory ikonograficzne dokumentujące historię dusznickiej papierni

W trzech zasadniczych zespołach muzealiów znalazły się również materiały ikonograficzne dokumentujące historię dusznickiej papierni, której początki sięgają drugiej połowy XVI w., a jej zachowane zabudowania pochodzą z XVII i XVIII stulecia. Dość skromny zbiór ikonograficzny, obejmujący grafikę artystyczną i użytkową, akwarele, obrazy olejne oraz fotografie, zawiera prace uznanych artystów niemieckich, tworzących na Dolnym Śląsku na początku XX w.: Paula Austa, Otto Müllera-Hartau², Williego Heyera oraz współczesnych artystów polskich – Ireny i Zygmunta Acekańskich, Witolda Chomicza.

Niezwykle cenny dla współczesnych badaczy dusznickiej papierni materiał ikonograficzny pozwala w przybliżeniu odtworzyć nie tylko historyczny wygląd bryły architektonicznej młyna, ale także stan jego wyposażenia produkcyjnego i mieszkalnego, który w chwili przejęcia papierni przez władze polskie w 1945 r. był szczątkowy. Zachowały się jedynie drewniane i metalowe wieszaki z przełomu XIX i XX w., służące do suszenia tektury oraz kilka dziewiętnastowiecznych papierniczych form czerpalnych z sitami żeberkowymi.

Papiernia dusznicka
W. Heyer, ok. 1930 akwarela

² H. Volkmer, *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler des 20 Jahrhunderts*, Leipzig 1953, Bd. 1, VI.

W tym miejscu należy wspomnieć o innym zachowanym elemencie wystroju papierni, mianowicie o unikatowych malowidłach z XVII–XIX w., dekorujących stropy i ściany dwóch pomieszczeń na kondygnacji strychowej, pełniących niegdyś funkcje mieszkalne. Niespójną chronologicznie i stylistycznie polichromię, wykonaną farbami klejowymi przez nieznaną twórców, pokryto w latach 30. XX w. warstwami pobiał. Malowidła, przedstawiające motywy roślinne, sceny rodzajowe i alegoryczne, odsłonięto około 1960 r., a w latach 1985–1987 odrestaurowano³.

Wieszaki do suszenia papieru XIX/XX w.

Polichromia XVII – XIX w.

Zbiory historyczne

Trzon historycznych zbiorów Muzeum stanowią papiery historyczne – wytworzone ręcznie (ręcznie czerpane) i maszynowo oraz papiery zdobione metodami rękodzielniczymi (papiery wzorzyste). Papiery ręcznie czerpane z filigranami, przekazywane sukcesywnie od 1968 r. przez miłośników, badaczy i historyków papiernictwa, tworzą obecnie zamknięte kolekcje muzealne: *Kolekcję Emeryka Czapskiego*, na którą składają się papiery z filigranami włoskich czerpalni z XVII–XVIII w., *Kolekcję Franciszka Pabicha*, utworzoną z osiemnasto- i dziewiętnastowiecznych papierów pomorskich czerpalni, oraz *Kolekcję Jadwigi Siniarskiej-Czaplickiej*, zawierającą papiery polskich i europejskich papierni z XVI–XVIII w. W tej ostatniej kolekcji wyróżniają się jedne z najstarszych polskich zabytków filigranistyki – szesnastowieczne znaki pierwszej papierni polskiej w Prądniku Czerwonym oraz również szesnastowieczne filigrany papierni w Balicach i Mogile.

---

³ *Dokumentacja prac konserwatorskich malowideł*, oprac. M. Szoc, Wrocław 1997, mps w zb. Archiwum Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju.

W latach 1992–2008 Muzeum zgromadziło blisko 3000 arkuszy papierów ręcznie czerpanych i maszynowych. W tej liczbie zawiera się obszerna kolekcja papierów czerpalni śląskich z XVII–XIX w., w tym także papierni dusznickiej.

Filigranany papierni: Prądnik Czerwony 1509, Duszniki ok. 1591, Solec 1832

Zbiór papierów ręcznie czerpanych i maszynowych opracowano i sklasyfikowano według aktualnych metod badawczych opracowanych przez IPH (International Association of Paper Historians)⁴, dzieląc je na następujące grupy:

1. Papiery ręcznie czerpane zidentyfikowanych papierni, uporządkowane według obszarów geograficznych, miejscowości i papierni. Występujące w tym dziale filigrany podzielono dodatkowo według motywów przedstawień.

2. Papiery ręcznie czerpane z filigranami nieznanego pochodzenia, usystematyzowane według motywów przedstawień.

3. Papiery maszynowe produkcji krajowej i zagranicznej oraz współczesne papiery ręcznie czerpane uporządkowane według motywów przedstawień znaków wodnych.

W zbiorze papierów historycznych na szczególną uwagę zasługują unikalne wyroby rzemiosła introligatorskiego – papiery wzorzyste, zdobione przeważnie różnymi metodami rękodzielniczymi. Od 1994 r. dusznickie Muzeum prowadzi systematyczne prace dokumentacyjno-badawcze nad zbiorem papierów wzorzystych, określonym jako *Kolekcja Stefana Szczerbińskiego*. Liczący obecnie ponad 800 arkuszy zbiór zapoczątkowały papiery dekorowane w latach 1911–1958 przez krakowskiego introligatora Stefana Szczerbińskiego, pozyskane przez Muzeum w 1985 r. Zawarte w zbiorze wyroby Szczerbińskiego dają nam ogląd jego introligatorskiej działalności w zakresie zdobienia papierów. W latach 2001–2006 córka Stefana Szczerbińskiego, Barbara, przekazała Muzeum dalsze zabytkowe papiery zgromadzone przez Szczerbińskiego w latach 1913–1961, barwione różnymi metodami w polskich oraz zagranicznych warsztatach introligatorskich⁵.

⁴ *International standard for the registration of papers with or without watermarks*, Version 2.0/1997, Basel 1997.

⁵ Więcej nt. *Kolekcji Stefana Szczerbińskiego* zob. T. Windyka, *Przyczynek do dziejów technik zdobienia papierów*, „Rocznik Muzeum Papiernictwa” – Duszniki-Zdrój 2007, t. 1, s. 34–37.

Papiery wzorzyste, S.Szczerbiński, Kraków 1910

Zbiory artystyczne

Obejmują przede wszystkim obiekty na podłożu papierowym, zarówno zabytkowe, jak i współczesne. Wśród zabytkowych muzealiów wyróżnia się *Kolekcja Królikowskich*, pozyskana przez Muzeum w 1967 r. Zawiera ona szkolne rysunki ołówkiem, tuszem i kredką, wykonane w Sandomierzu w drugiej połowie XIX w. przez Annę i Konstantego Królikowskich, dzieci Franciszki z Martyńskich i Aleksandra Królikowskiego, zasłużonego nauczyciela gimnazjalnego w Końskich, Łomży i Sandomierzu. Do wspomnianej kolekcji należą także karty okolicznościowe, pisane przez członków rodziny Królikowskich: wspomnianych Annę i Konstantego, Jana, Marię i Zofię.

Kolekcja Królikowskich 2 poł. XIX w. – rysunek ołówkiem

Kolekcja Królikowskich 2 poł. XIX w. – rysunki ołówkiem.

Gros współczesnych zbiorów artystycznych stanowią papierowe obiekty wytworzone przez artystów, dla których papier jest podstawowym materiałem twórczym. Zbiór powstał w rezultacie spotkań plenerowych odbywających się na terenie Muzeum od 1997 r. Trafiły do niego prace artystów zarówno polskich: Grażyny Brylewskiej, Marii Diduch, Agnieszki Buchalik-Drzyzgi, Marii Komorowskiej, Ewy Rosiek-Buszek, jak i zagranicznych: Karen Stahlecker, Heleny i Joachima Tschacher.

Książka artystyczna, M. Diduch

W 1967 r. Muzeum wzbogaciło zbiory artystyczne o *Kolekcję Karykatur Polskich Papierników*. Autorem 138 rysunków tuszem jest Witold Żur (1915–1975), papiernik, absolwent Politechniki Łódzkiej, współpracownik „Przeglądu Papierniczego”, w którym między innymi zamieszczał także karykatury papierników.

Karykatury papierników polskich, W. Żur 1967, tusz / piórko

Wart odnotowania jest także zbiór ekslibrisów (ponad 200 sztuk) wykonanych w latach 1963–1970 techniką drzeworytu, linorytu i cynkografii przez uznanych (Zygmunt Acedański) i mniej znanych twórców (Czesław Kudła).

Eklibrisy 1963-2008: K. Kmieć, linoryt, T. Budynekiewicz, linoryt

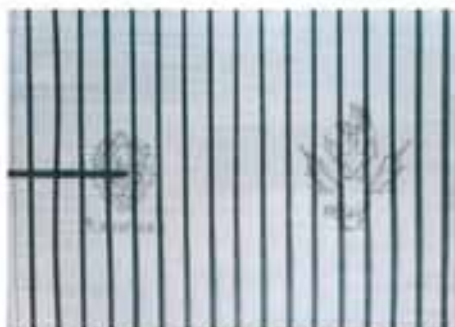
Zbiory techniczne

Podstawę zbioru muzealiów technicznych tworzą urządzenia i maszyny wykorzystywane w procesie przemysłowej produkcji papieru i wyrobów papierowych. Są w nim też narzędzia związane z rękodzielniczym wytwarzaniem papieru – osiemnasto- i dziewiętnastowieczne papiernicze formy czerpalne z sitami żeberkowymi i welinowymi, używane w papierniach polskich, śląskich i niemieckich (11 sztuk) oraz siedemnasto- i osiemnastowieczne prasy wykorzystywane do gładzenia papieru zarówno w młynach papierniczych, jak i w drukarniach (siedemnastowieczna prasa z drukarni w Trzebnicy). W XIX stuleciu formy czerpalne z sitami zastąpiono

eguterami służącymi do nanoszenia znaków wodnych w papierach produkowanych maszyną z sitem płaskim⁶. Muzealna kolekcja liczy zaledwie 5 eguterów używanych w końcu XIX i na początku XX w. w Fabryce Papieru w Dąbrowicy. Oprócz maszyn i urządzeń papierniczych zbiór zawiera także maszyny i urządzenia drukarskie oraz introligatorskie wyprodukowane przed 1945 r.

Maszyna do składania kopert tzw. koperciarka, 1930

Papiernicza forma czerpalna, MP Duszniki Z. XIX w.

Eguter, Fabryka Papieru w Dąbrowicy, ok. 1932

---

⁶ K.T. Weiss, *Handbuch der Wasserzeichenkunde*, Leipzig 1962, s. 297.

Niewątpliwie unikalna, nie tylko w muzealnym zbiorze, jest kolekcja zabytkowej aparatury laboratoryjnej przemysłu celulozowo-papierniczego, licząca ponad 70 urządzeń, pozyskanych w latach 1966–2006 z fabryk papieru i wyrobów papierowych na terenie całej Polski oraz z Instytutu Celulozowo-Papierniczego w Łodzi. Urządzenia służące niegdyś do określania różnych właściwości masy papierniczej i papieru, takich jak: stopień zmielenia masy papierniczej, grubość i gramatura papieru, zostały wyprodukowane w latach 1900–1980 głównie przez firmy: niemiecką Louisa Schoppera z Lipska i szwedzką Lorentzen Wettre ze Sztokholmu.

Aparatura laboratoryjna: aparat do oznaczenia przepuklenia papieru ok. 1930
aparat do oznaczenia oporu przedarcia papieru typu Elmendorf 1925

Unikatowy charakter posiadają też matryce do drukowania tapet z początku XX w. (19 sztuk), przekazane w latach 1966–1969 przez Gnaszyńskie Zakłady Wyrobów Papierowych w Gnaszynie k. Częstochowy. Pochodzą one z Częstochowskiej Wytwórni Obić Papierowych, dawniej Gerke i S-ka, założonej w 1894 r., największej wówczas polskiej fabryki tapet, w której do 1914 r. zdobiono tapety metodą rękodzielniczą z zastosowaniem płaskich matryc drzeworytniczych, uzupełnianych zazwyczaj metalowymi elementami. Jednak gros tapet w tym czasie fabryka częstochowska produkowała sposobem maszynowym, stosując mosiężne, stalowe, gumowe i filcowe walce drukarskie.

Matryce do drukowania tapet, XIX/XX w.
Częstochowska Fab. Obić Papierowych

W zbiorze muzealiów technicznych znajdziemy też kolekcję wzorników papierów i wyrobów papierowych polskich i zagranicznych wytwórni. Kolekcję tworzy blisko 200 egzemplarzy wzorników, pochodzących przeważnie z pierwszej połowy XX w.

Zbiory historyczne Dusznik-Zdroju

Zbiory gromadzone od 1999 r. w Dziale Historii Dusznik-Zdroju liczą obecnie około 500 przedmiotów kultury materialnej i duchowej, ilustrujących dorobek miasta i jego mieszkańców. Znalazły się w nich zarówno wyroby konwisarskie (naczynia z cyny), medalierskie, meblarskie, jak i obrazy olejne oraz grafika użytkowa, którą reprezentuje bogata kolekcja wydanych przed 1939 r. pocztówek z Dusznik-Zdroju i okolic.

Pocztówki z Dusznik-Zdroju (niem. Bad Reinerz), pocz. XX w.

Trzy lata temu Muzeum pozyskało niezwykle rzadki i cenny komplet mebli pochodzących z przedwojennego dusznickiego mieszkania. Zestaw mebli eklektycznych (kredens, stół, 4 krzesła, 2 fotele, sofa oraz kwiatnik), wyprodukowany najprawdopodobniej w latach 1888–1890, jest przykładem obowiązującego po 1871 r. stylu określanego jako narodowy albo neorenesansowy. Meble stanowiły typowe wyposażenie niemieckiego domu mieszczkańskiego z końca XIX w. Powojenni osadnicy zastali je w dusznickiej willi wybudowanej w latach 30. XX w. Prawdopodobnie zostały tam przeniesione z jednego z licznych pensjonatów zdrojowych uzdrowiska dusznickiego, przeżywającego w XIX stuleciu okres świetności. Dziś zdbią one dawne pomieszczenia mieszkalne dekorowane polichromią, mieszczące się na kondygnacji strychowej dusznickiego młyna papierniczego.

Meble, wytw. niem. ok. 1880

Zbiory biblioteczne

Skupione są w Bibliotece Naukowej, która gromadzi, zgodnie z profilem naukowym Muzeum, publikacje z zakresu historii papiernictwa światowego, europejskiego i polskiego. Biblioteka posiada między innymi największą w Polsce, liczącą około 50 egzemplarzy kolekcję katalogów filigranów oraz zbiorów czasopism poświęconych papiernictwu, w różnym stopniu kompletności (1950 egzemplarzy), polskich i zagranicznych. Wśród nich najliczniejszą grupą są periodyki wydane przed 1945 r. w języku niemieckim, ale także angielskim, francuskim i włoskim.

Biblioteka gromadzi również książki z dziedziny księgoznawstwa, historii, historii sztuki, heraldyki i literatury regionalnej (ponad 2970 egzemplarzy).

Ponadto wydzielono w niej zbiory specjalne, które obejmują różnorodnie tematycznie starodruki wydane przed 1800 r. (około 100 sztuk) oraz publikacje bibliofilskie, wydane na papierze ręcznie czerpanym w dusznickim Muzeum (60 egzemplarzy).

Wydawnictwa bibliofilskie na papierze ręcznie czerpanym w Muzeum Papiernictwa

Podsumowanie

W 1992 r. Muzeum, którego ówczesne zbiory zamykały się w liczbie ponad 1000 obiektów, w tym o charakterze unikatowym, uzyskało status samodzielnej instytucji kultury. Od tego czasu dusznicka placówka zgromadziła ponad 5000 muzealiów. Powstały jednocześnie całkowicie nowe kolekcje, które stały się podstawą założonego w 1999 r. Działu Historii Dusznik-Zdroju bądź też poszerzyły istniejące zbiory o nowe wątki tematyczne, związane z drukarstwem i introligatorstwem. Utworzono także kolekcję współczesnej sztuki papieru. Jest ona sukcesywnie wzbogacana i stanowi obecnie dziesiątą część wszystkich zbiorów artystycznych Muzeum. Stale poszerzana jest również – unikalna w skali kraju i bezspornie najważniejsza w muzealnym zbiorze zabytków technicznych – kolekcja aparatury laboratoryjnej przemysłu celulozowo-papierniczego.

Zakres i jakość zbiorów (także bibliotecznych) oraz prowadzone w oparciu o nie działania o charakterze kulturalno-oświatowym i naukowym, czynią dusznickie Muzeum wiodącą w kraju instytucją propagującą wiedzę na temat historii papieru i papiernictwa.

COLLECTIONS IN THE MUSEUM OF PAPERMAKING IN DUSZNIKI ZDRÓJ

Summary

The core of the museum collections in 1968 were exhibits successively collected since 1965, frequently unique ones (oil paintings of the former owners of the paper mill in Duszniki, the 16th c. watermarks of the first Polish paper mill in Prądnik Czerwony). The museum collections, presently comprising over 6000 objects, have been divided into historic, artistic and technical categories. Within these basic groups one can also find iconographic material which illustrates the history of the mill. The Museum also runs the Department of History of Duszniki-Zdrój which deals with the cultural heritage of the town and the spa. There is also a scientific library with collections of publications on the history of global, European and Polish papermaking.

The principal part of the historic collection in the Museum is made of 3000 sheets of hand and machine made paper, mostly with watermarks. The historic paper collection also includes unique specimens of the bookbinding craft: patterned paper decorated using various craft methods.

The artistic collection of 650 items comprises, most of all, objects which have been constructed employing paper, both historic and contemporary. The latter group can boast an outstanding international collection of artistic objects.

Within the technical group one can find devices and machines used in the process of industrial production of paper and paper products. This collection includes a unique

assembly of over 70 pieces of historic laboratory equipment for the cellulose and paper industry, wallpaper printing blocks and samplers of paper and paper products from Polish and foreign plants.

Successive acquisition followed by scientific research and description of new and interesting exhibits will broaden our knowledge on papermaking and thus enrich the Museum's potential in the field of education.

*Translation
Aneta Ożga*

SAMMLUNGEN DES PAPIERMUSEUMS IN DUSZNIKI ZDRÓJ

Kurzfassung

Die Grundlage der Museumssammlungen im Jahre 1968 bildeten sukzessiv seit 1965 erworbene Ausstellungsstücke, manchmal vom einzigartigen Charakter (Ölgemälden ehemaliger Besitzer der Papiermanufaktur in Duszniki, Zeichen der ersten polnischen Papiermanufaktur in Prądnik Czerwony aus dem 16. Jahrhundert). Die heute über 6000 Exponate zählenden Sammlungen wurden in den historischen, den künstlerischen und den technischen Teil aufgeteilt. Diese drei Hauptgruppen enthalten ebenfalls ikonografische Materialien, welche die Geschichte der Papiermanufaktur in Duszniki belegen. Das Museum führt auch eine eigene Abteilung für die Geschichte von Duszniki-Zdrój, wo das kulturelle Erbe der Stadt und des Kurortes aufgearbeitet wird, sowie eine Wissenschaftsbibliothek, die Publikationen aus dem Bereich der globalen, europäischen und polnischen Geschichte der Papierverarbeitung zusammenträgt.

Den Grundanteil der historischen Sammlung des Museums bildet ca. 3000 manuell und maschinell gefertigten Papierbögen, vorwiegend mit Wasserzeichen. Die historische Sammlung enthält ebenfalls einzigartige Erzeugnisse der Buchbindkunst: in diversen handwerklichen Verfahren gemusterte Papierbögen.

Die etwa 650 Exponate zählende künstlerische Sammlung beinhaltet in erster Linie Objekte auf Papierunterlage, sowohl historisch, als auch gegenwärtig. Unter den letzteren zeichnet sich eine internationale Kollektion von Kunstobjekten aus.

Unter den technischen Exponaten sind Maschinen und Anlagen für die industrielle Papierverarbeitung und Herstellung von Papiererzeugnissen zu finden, darunter u.a. eine einmalige Sammlung von über 70 historischen Laborgeräten aus der Papier- und Zellulosenverarbeitung, Matrizen zum Bedrucken von Tapeten sowie Schablonen für Papier und Papiererzeugnisse von polnischen und ausländischen Papierherstellern.

Die sukzessive Anschaffung und wissenschaftliche Aufarbeitung neuer und interessanter Exponate erweitert unseren wissen im Bereich der Papierverarbeitung und bereichert folglich das Bildungsangebot des Museums.

*Übersetzt von
Janusz Mrówka*